

САМОВИХОВАННЯ ВЧИТЕЛЯ ЯК ЧИННИК ВДОСКОНАЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

А.І. Бойко

*кандидат філософських наук, здобувач
НПУ імені М.П.Драгоманова*

Стаття присвячена дослідженню самовиховання як чиннику й процесу вдосконалення педагогічної майстерності сучасного вчителя.

Ключові слова: самовиховання, освіта, учитель, педагогічна майстерність, культура, творчість.

Як засвідчує практика, головним чинником формування й вдосконалення педагогічної майстерності є самовиховання вчителя. І це зрозуміло. Вчитель, який не працює над собою, веде заняття, скоріш, за усталеним шаблоном. Для нього навчальний процес є рутиною, яку треба перетерпіти. Не випадковим є й те, що такого вчителя учні не люблять. Вони тягнуться до творчої особистості, яка знаходиться в постійному пошуку, самовдосконаленні, самовихованні. Самовиховання є саме тим „золотим ключем”, який відкриває чарівні двері краси педагогічної дії (І.Зязюн) – свободи, творчості, педагогічної майстерності.

У вітчизняній педагогічній і філософській традиції самовиховання розглядається переважно як формування людиною власної особистості відповідно до свідомо поставленої мети [1-4]. Для професійного становлення вчителя крім засвоєння певних когнітивних схем, умінь, систем предметних значень, спеціальних засобів мислення, необхідні глибокі перетворення структур суб'єктивного досвіду, розвиток і збагачення уявлень про себе як професіонала, що визначає ставлення педагога до професійної діяльності і характер її здійснення.

Розглядаючи самовиховання як діяльність і вищу форму активності людини, не можна забувати, що ця діяльність, як і будь-яка інша, є своєрідним соціальним досвідом, який треба набувати. Проте далеко не всяка активна діяльність є самовиховною, підкреслює у своїй роботі С.Б.Елканов [10]. Скажімо, саморегуляція людиною своєї поведінки на рівні конкретних вчинків, якими б значущими вони не були з огляду соціальних вимог, не є самовихованням, позаяк припускає не пристосування вчинків до зовнішніх вимог, а вдосконалення якостей особистості. Лише тоді, коли і саморегуляція, і самоосвіта, і будь-які інші форми активності здійснюються з метою прогресивних змін тих чи інших якостей особистості ми маємо справу з самовихованням.

Отже, самовиховання – це завжди спрямована діяльність, яка мотивується внутрішнім бажанням людини вдосконалювати себе, яке у свою чергу народжується у результаті супереч-

ностей між бажаннями і можливостями. Зі зміною позиції особистості під час взаємодії з зовнішнім світом у процесі становлення її самосвідомості розвивається самовиховання. З усвідомленням особистості себе як об'єкта самовиховання, з підвищенням рівня усвідомлення самовиховання воно стає все значнішим чинником у формуванні особисті [6, 37-38].

В умовах, коли “головною метою професійної підготовки фахівців стає виховання особистості, що володіє засобами пізнання себе й навколишнього світу, здатної до професійної та особистої самореалізації” [8, 66], самовиховання постає як цілеспрямований процес, який є продовженням професійного виховання, коли майбутній вчитель з об'єкта виховного впливу перетворюється на суб'єкт організації власної життєдіяльності: самостійно обирає мету самовдосконалення, постійно аналізує здобутки професійного зростання, займається самоосвітою [4, 40]. При цьому зміст самовиховання кожна людина, у тому числі вчитель, сама визначає для себе, виходячи не лише з суспільних вимог, специфіки професії, але й з особливостей свого “Я”. Хоча дуже важливо, що це було всебічне самовдосконалення – професійне, розумове, моральне, естетичне, вольове, громадянське, фізичне тощо.

Передумовами плідного самовиховання людини, згідно з О.А. Кобенко, є її життєві цілі і плани, її здатність до об'єктивної самооцінки, звичка до вольового саморегулювання, творче мислення, почуття власної гідності, а також знання теорії самовиховання і наявність певного досвіду роботи над собою [1, 136]. Саме окреслені передумови можуть виступати водночас як мета і напрямки самовиховання як майбутнього, так й чинного вчителя.

Самовиховання вчителя спрямовано на становлення його професійно-смыслового самовідношення, розвиток здібностей до професійного самовизначення й саморозвитку. Самовиховання вчителя вимагає осмислення самого себе у навколишній природній і

соціальної реальності, пошук відповідей на чисельні хвилюючі життєві і професійні запитання, а також оцінку значущості педагогічних ситуацій, явищ та процесів, що виникають у навколишній навчальній дійсності, співвідношення їх з власною системою оцінок, що є відбиттям своєрідності його особи стіно-змістової сфери. Обираючи той чи інший елемент як мотив або ціль, вчитель вирішує завдання актуалізації змісту, що розвиває його особистість, ставлячи її перед необхідністю усвідомлення суб'єктивних смислів, власних мотивів та установок [6, 47-48].

При цьому самовиховання здійснюється за допомогою таких методів як самопостереження, самоаналіз, самопізнання, самооцінка, самоосвіта, самотренування, самонавіювання, самозаохочення, самопримушення, слідування позитивному прикладу, пошук в собі нових можливостей [1, 137; 4, 40; 7, 66] тощо. Як зазначає А.В. Трохова, саме навички самоаналізу та самооцінки почуттів, суб'єктивної зручності – незручності в діяльності, задоволення процесами і результатами, допомагають у професійній діяльності оцінити власну компетентність з теми, усвідомити міру “прирошення” знань та інформачії, обґрунтувати їх особистісну значущість, пояснити індивідуальні переваги у способах засвоєння нового, проаналізувати сильні та слабкі сторони діяльності, їх витoki, внести обґрунтовані корективи у способи орієнтировки, виконання і контролю діяльності тощо [7, 66].

Важливішою передумовою й водночас результатом самовиховання вчителя є професійно-особистісна рефлексія, яка одночасно є проявом спрямованості особистості “на саму себе”, тою основою, яка пов'язує функціональність професійної діяльності з найважливішими з професійного погляду складовими – інтересами, потребами, перевагами. Вона відрізняється теоретичним мисленням, духовною внутрішньою наповненістю, єдністю емоційно-чуттєвої й логічних складових, об'єктивно-суб'єктивним характером динамічності. Адже на операційному рівні професійно-особистісна рефлексія не що інакше як самопізнання, оцінка і аналіз свого професійного Я, пошуки особистісного смислу й методологічних сутностей професійної діяльності від смислу окремих дій і вчинків до суті і смислу художньо-педагогічної діяльності, які забезпечують мотивацію професійного самовдосконалення і, відповідно, високий рівень професіоналізму [5, 37].

Функція рефлексії професійно-особистісного саморозвитку вчителя, зазначає І. Криснощок, полягає у творчому спрямуванні життєдіяльності особистості на усвідомлення і перетворення себе і навколишнього світу. Вона спонукає вчителя до аналізу причинно-наслідкових зв'язків, стимулює розвиток його здатності до самоаналізу, роботи над собою і реалізацію цієї здатності в складних умовах

професійної діяльності, пошуку й особистої оцінки власного життєвого та педагогічного досвіду. Функція рефлексії визначає так званий “простір саморозвитку” вчителя, сферу буття, в якій він отримує еталонні норми, уявлення для здійснення власного свідомого самовдосконалення [2, 10-11].

Саме тому виходи з позицій особистісної освітньої парадигми рефлексію як таку розглядають як один з методів самопізнання і самовдосконалення, як невід'ємну складову, внутрішній зміст виховної технології. Отже, рефлексія у професійному становленні вчителя є не лише засобом, але й метою навчання, не лише процесом самопізнання, але й змістом, джерелом особистісного досвіду, чинником актуалізації розвитку професійної культури [3, 44].

Ще до початку професійної діяльності майбутньому педагогові бажано закласти основи для майбутньої стратегії самовиховання, яка б урахувала конкретні особливості та запити студента, й включала особистісне самопрогнозування й самопрограмування, виробку системи “правил життя”, які поступово стають принципами поведінки і діяльності особистості [11, 50]. Такими життєвими принципами і правилами можуть бути наступні: “ніколи й нікуди не запізнюватись”, “ніколи й нікому не відмовляти у допомозі”, “завжди цінувати час”, “рішучість”, “чемність всюди і завжди”, “хто, як не я”, “витримка перш за все”, “бути кращим, ніж є”, “не пообіцяти неможливого” тощо). Багатьом студентам і вчителям допомагає організувати працю із самовиховання щоденник, який можна розглядати як засіб самоаналізу, самооцінки, планування роботи над собою, самостимулювання та самоконтролю, розвитку культури мислення і письмової мови, самодисципліни [1, 137]. Й звичайно, дуже корисно, створюючи програму власного самовдосконалення звернутися до досвіду й порад видатних педагогів сучасності й минулого. Приклади програм самовиховання демонструє нам життєвий досвід видатних педагогів – Я.А. Коменського, К.Д.Ушинського, Л.М.Толстого, В.О.Сухомлинського та інших.

Також слід зазначити, що самовиховання є важливішим інструментом вироблення саморегуляції вчителя, яка гармонізує усі рівні індивідуальності з вимогами педагогічної діяльності й умовами середовища. При максимальному збігу об'єктивних вимог та найбільш виразних індивідуальних особливостей (тип нервової системи, задатки і здібності, закріплені в досвіді способи успішної діяльності, домінуюча спрямованість тощо) вчитель досягає високих результатів з найменшою витратою сил та енергії, відчуває почуття задоволення від професійної діяльності.

Згідно притаманній гуманістичній педагогіці позиції, все, що допомагає саморозвитку й самореалізації в навчальній і професійній діяльності, – благо для людини, все, що заважає, приносить їй шкоду. В цьому зв'язку саморозвиток й самореалізація як головні продукти самовиховання є головними функціями індивідуального стилю діяльності [7, 64], без якого не можна вести мову про педагогічну майстерність.

Саме за допомогою самовиховання, самопізнання, саморозвитку будь-яка людина, що обрала професію вчителя, здатна успішно самореалізуватись у педагогічній діяльності, збагатити педагогічну культуру своїми вкладками. Суб'єктивна система педагогічних цінностей вчителя, ієрархія його професійних мотивів, своєрідна композиція педагогічних поглядів, почуттів, установок, особистісно значущі підходи до вирішення педагогічних завдань, оригінальність замислів і втілень, обрані педагогічні технології, індивідуально-неповторна манера педагогічної взаємодії, способи знаходження оптимальної сумісності з учнями – все це визначає унікальність педагогічного досвіду кожного конкретного вчителя [7, 69] та одночасно є внес-

ком у педагогічну культуру та уявлень про педагогічну майстерність.

Немаловажним є також той факт, що самовиховання вчителя є важливішою передумовою успіху в справі навчання учнів виховувати самих себе, який сам по собі є також неабияким показником педагогічної майстерності. Адже самовиховання як вчителя, так й учня потребує дуже важливого, могутнього стимулу – почуття власної гідності, бажання стати сьогодні кращим, ніж був учора. Тому педагогічне керівництво самовихованням – це насамперед відносини між педагогом і вихованцем, пройняті глибокою взаємною вірою в добрі наміри. Якщо вчителя і учня об'єднує довір'я – тоді вчитель має право вчити самовихованню, тоді навчання сприймають як мудрість життєвого досвіду. А усвідомлення вихованцем свого власного становлення, розуміння і переживання того, що сьогодні я став кращим, є тим, що об'єднує виховання і самовиховання в єдине ціле [9, 62-63] та слугує справжнім доказом високого рівня педагогічної майстерності вчителя.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кобенко О.А.* Самовиховання – шлях до педагогічної культури / Кобенко О.А. // Педагогічна культура. За ред. проф. Л.С. Нечипоренко. – Х.: Харківський державний університет. – С. 133-144.
2. *Краснощок І.* Професійно-особистісний саморозвиток майбутнього вчителя як складова педагогічної освіти / *Краснощок І.* // Рідна школа. – 2007. – № 4. – С. 9-11.
3. *Орлов В.Ф.* Професійне становлення вчителя як предмет педагогічних досліджень / Орлов В.Ф. // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 1 (46). – С. 42-51.
4. *Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; За ред. І.А. Зязюна.* – К.: Вища школа, 2004. – 422 с
5. *Семенов И.Н.* Психология рефлексии в научном творчестве С.Л. Рубинштейна. Проблемы и принципы построения метода содержательно-смыслового анализа мышления, рефлексии и общения / Семенов И.Н. // Методы исследования мышления и общения в производственной деятельности. – Ярославль: Изд-во Ярослав. Ун-та, 1989. – 96 с.
6. *Синельников В.М.* Самовиховання як діяльність і його психологічні особливості / Синельников В.М. // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 3 (48). – С. 34-41.
7. *Трохова А.В.* Становление индивидуального стиля деятельности будущих учителей / Трохова А.В. // Педагогика. – 2006. – № 8. – С. 63-71.
8. *Федорова С.Н.* Профессиональная культура педагога / Федорова С.Н. // Педагогика. – 2006. – № 2. – С. 65-70.
9. *Цимбалюк І.М., Пелех Ю.В.* Підвищення кваліфікації вчителя: розвиток творчих здібностей молодших школярів: Навч.-метод. посіб. – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – 222 с.
10. *Элканов С.Б.* Основы профессионального самовоспитания будущего учителя. – М., 1989.
11. *Ярмакеев И.Э.* Развитие профессионально-смыслового потенциала личности будущего учителя / Ярмакеев И.Э. // Педагогика. – 2006. – № 2. – С. 43-50.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2009 р.